

ha fazla hissettirmeyi istiyordu. Eyyûb Han, sikyönetimin ilânından yirmi gün sonra kendisinin başkanlığında yeni bir hükümet kurulduğunu açıkladı ve İskender Mirza'yı istifaya zorladı (27 Ekim 1958); bir hafta sonra da onu Londra'ya ömür boyu sürgüne gönderip cumhurbaşkanlığını ilân etti.

Londra'da politikanın dışında kalarak sessiz bir hayat geçiren İskender Mirza, Pakistan'ı Türkiye gibi modern bir ülke yapmak istiyor, bu konuda çok özendiği Mustafa Kemal Atatürk'ten esinlenirken önemli kararlarından önce de Başbakan Adnan Menderes'ten düşüncelerini soruyordu. Din adamlarından hoşlanmadığı için devlet işlerinde ulemâya yer vermek istemiyordu. Pakistan'ı Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilâtı (SEATO) ve Bağdat Paketi'ne (Merkezî Antlaşma Teşkilâtı [CENTO]) dahil etmiş, Afganistan'la da iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermişti. İskender Mirza Londra'da yetmişinci doğum günü olan 13 Kasım 1969'da öldü.

BİBLİYOGRAFYA :

"Iskandar Mirza Speaks: An Autobiography", *Mi'yâr*, 1/15-27, Karachi 1976, tür.yer.; Muhammad Ayub Khan, *Friends Not Masters: A Political Autobiography*, London 1967, s. 36-75; H. Feldman, *Revolution in Pakistan: A Study of Martial Law Administration*, London 1967, s. 1-43; N. K. Jain, *Muslims in India: A Biographical Dictionary*, New Delhi 1979, I, 217-218; Syed Nur Ahmad, "From Martial Law to Martial Law", *Politics in the Punjab 1919-1958* (ed. Craig Baxter), London 1985, s. 325-405; M. R. Afzal, *Political Parties in Pakistan*, Islamabad 1986-87, I, 124-217; A. Gauhar, *Ayub Khan*, Islamabad 1993, s. 67-156; I. Talbot, *Pakistan: A Modern History*, London 1998, s. 141-144, 146-147.

M. NAEEM QURESHI

İSKENDER PAŞA

(ö. 979/1571)

Osmanlı beylerbeyi.

Çağdaşı öteki İskender paşalardan ayırmak için bazan Çerkez, bazan da Gazi veya Sarı lakaplarıyla anılır. 895'li (1490) yıllarda Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki topraklarda dünyaya geldiği, babasını kaybetmesi üzerine ailesiyle birlikte Osmanlı ülkesine göç ettiği, 1510'lu yıllarda Trabzon'dan İstanbul'a gelerek Deli Hüsrev Paşa'ya intisap edip onun maiyetinde bazı seferlere katıldığı rivayet edilir. 1521'de Diyarbakır beylerbeyiliğine getirilen Hüsrev Paşa'nın yanında önce kapıcıbaşı oldu, ardından çavuşbaşıyla yük-

sehtildi. Hüsrev Paşa'nın Rumeli beylerbeyiliğine nakli üzerine onunla birlikte gitti. Bir süre sonra da sancak beyliğine terfi etti. 1541 yılında Budin Kalesi'nin doğrudan Osmanlı idaresi altına alındığı Macaristan seferine katıldı. 1546'da Diyarbakır, Şam ve Halep defterdarlıklarının toplandığı Arap ve Acem defterdarlığına tayin edildi. Ertesi yıl İstanbul'a çağrılarak Anadolu defterdarlığına getirildi (Peçuy- lu İbrâhim, I, 274).

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 955'te (1548) çıktığı ikinci İran seferine katılan İskender Paşa, Tebriz'in zaptında önemli hizmetlerde bulundu. Aynı yıl içinde Van'ın ikinci ve kesin fethinden sonra kimsenin görev almak istemediği yıllık geliri 1 milyon akçe olan bu eyaletin kendi isteğiyle ilk beylerbeyi oldu (Selman, s. 65; Emeccen – Şahin, XIX/23 [1998], s. 83). Van beylerbeyi iken harap haldeki Van Kalesi'ni onartıp savunma amaçlı olarak kullanılabilecek hale getirdi (BA, MD, nr. 6, s. 464). O sırada İran'ın Hoy Kalesi Beyi Dünbüllü Hacı Han'ın saldırı hazırlığı içinde olduğunu duyunca daha önce davranıp karlı bir kış günü Hoy'u zaptetti (Celâlzâde, vr. 398^{a-b}) ve Dünbüllü'nün başını padişaha gönderdi. Ertesi yıl yine İran'a ait Revan'a akınlar düzenledi ve çarşısına girerek yağmalattı (Hasan-ı Rûmlü, I, 341).

İskender Paşa 958 (1551) yılında Erzurum beylerbeyiliğine nakledildi. Bu görevi sırasında Gürcüler'le savaştı ve otuz üç gün süren kuşatmadan sonra Ardanuç Kalesi'ni alarak Osmanlı idaresine kattı (8 Cemâziyelâhir 958 / 13 Haziran 1551). Ardından doğuya doğru ilerleyerek Ardahan ve çevresini, Şavşat ve Göl'e'yi aldı. Narman Kalesi de İskender Paşa'nın gayretleriyle Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

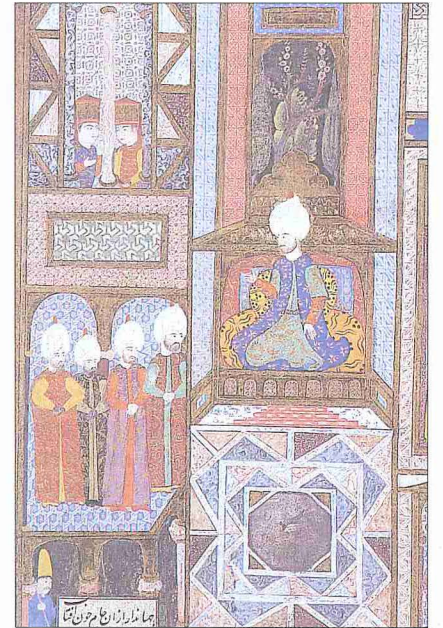
Bu fetihler sırasında Gürcüler'in İran'dan yardım istemesi üzerine İskender Paşa Safevîler'e karşı bizzat hareket ederek çok sayıda esir ve ganimet almış, bunlar arasında Sâsânî hükümdarlarından Nûşirevân'a (Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, vr. 361^a) veya efsanevî İran Hükümdarı Cemşid'e (Ârif Fethullah Çelebi, s. 215) ait olduğu rivayet edilen la'l kadehi Kanûnî'ye takdim etmiştir. 957 (1550) yılı sonlarında Kanûnî'nin İran seferinden dönmesinin ardından Şah I. Tahmasb, Hoy Kalesi'ni kaybetmiş olmanın hincıyla hazırladığı büyük bir orduyu oğlu İsmâil Mirza kumandasında Erzurum'a göndermişti. Erzurum Kalesi önlerinde 5000 kişilik Osmanlı ordusu ile kalabalık Safevî ordusu arasında çok çetin bir savaş oldu ve so-

nunda İskender Paşa kuvvetleri yenildi; fakat kale düşmekten kurtuldu (959/1552). Paşa, üzüntü içinde padişahın cezalandırılmayı beklerken Kanûnî gönderdiği mektupta şahın oğlunun kuvvetlerinin çok kalabalık ve kendisinin bu kadar dayanmasının bile takdire şayan olduğunu, elinden geleni yaptığını ve hatırını hoş tutmasını belirterek teselli etmiş; hil'at, kılıç ve topuz göndererek gönlünü almıştır (Peçuy- lu İbrâhim, I, 298-299). Veziriâzam Rüstem Paşa da gönderdiği mektupla İskender Paşa'nın gazâsını kutlamıştır.

İskender Paşa, Erzurum savaşından bir süre sonra Diyarbakır beylerbeyiliğine getirildi. Kanûnî'nin Nahcivan seferi sırasında Arpaçayı civarında Safevî askerlerini bozguna uğrattı. 966'da (1559) Hasan-kale yakınlarında Kadere mevkiinde bir başka savaşa da katıldı. 974 (1566) yılına kadar aralıksız on dört yıl Diyarbakır beylerbeyiliği yapan İskender Paşa daha sonra Bağdat valiliğine getirildi (Kâtib Çelebi, s. 112).

Bu görevdeyken Ulyânzâde tarafından çıkarılan isyanı bastırmakla uğraştı. Onun ısrarlı takibi üzerine bir heyet göndererek aman dileyen Ulyânzâde padişaha tâbi ol-

İskender Paşa'nın (sağ başta), Cemşid'e izâfe edilen la'l kadehi Kanûnî Sultan Süleyman'a sunuşunu tasvir eden bir minyatür (*Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 557^a)

ması, Basra hazinesine yılda 15.000 altın göndermesi ve teminat olarak o diyar şeyhlerinin oğullarından birkaçının Basra Kalesi'nde ikamet etmeleri şartlarıyla affedildi. Buna bağlı olarak da Rahmâniye Kalesi dışında o civarın şeyh ve beyleri Osmanlı Devleti'nin tâbiyetini kabul etti (a.g.e., s. 124-125).

İskender Paşa 977 (1569) yılında Mısır valiliğine tayin edildi. Sinan Paşa'nın Yemen'deki isyanı bastırmak amacıyla Mısır valiliğinden geçici olarak alınması üzerine yapılan bu tayinle iki yıla yakın burada görev yaptı ve devlet hazinesine gelir temini bakımından önemli hizmetlerde bulundu. Hatta on sekiz kese olan hac giderlerini on altı keseye düşürmesi şikâyet sebepleri olmuştu (BA, MD, nr. 12, s. 449). Sinan Paşa'nın dönmesi üzerine İstanbul'a gelen İskender Paşa yeni bir görev beklentisi içinde iken vefat etti. Bir rivayette yanlışlıkla kendisine izâfe edilen Kanlıca'daki İskender Paşa Külliyesi'ndeki (Winkelhane – Schwarz, s. 16), bir başka rivayete göre ise Diyarbakır'da kendi camisinin doğusundaki türbeye gömülmüştür (YA, IV, 2329).

İskender Paşa genellikle çağdaşı, adası ve meslektaşı olup aynı tarihte ölen devşirme kökenli Bostancıbaşı İskender Paşa ile karıştırılmış (Hammer, *Constantinopolis*, I 228; İskenderoğlu, s. 44-47), hatta yakın zamanlara kadar Kanlıca'daki külliye'nin bânîsinin kim olduğu tartışılmıştır. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar, bu külliye'nin Magosa'nın fethinden iki gün sonra ölen Bostancıbaşı İskender Paşa tarafından yaptırıldığını ortaya koymuş bulunmaktadır (BA, MD, nr. 4, s. 116; Winkelhane – Schwarz, tür.yer.).

Kaynaklarda akıllı, heybetli, kâmil, âdil, müşfik, bilgin ve yiğit bir kimse olarak nitelenen, Arapça ve Farsça'yı iyi bilen İskender Paşa konağında ilmî toplantılar düzenlemekten, fikhî ve tasavvufî sohbetlerden hoşlanırdı. Şiirlerinin toplandığı bir divanı yoksa da şiirle meşgul olduğu bilinmektedir. Günümüze sadece Budin Kalesi'nin alınışıyla ilgili bir dörtlüğü ulaşmıştır.

İskender Paşa'nın Ahmed, Derviş ve Mehmed adlarında üç oğlu vardır. Bunların hepsi güçlü birer şair olup çeşitli yerlerde sancak beyliklerinde bulunmuşlar, Ahmed Paşa Rakka, Lahsâ ve Habeş beylerbeyliği yapmıştır. İskender Paşa'nın soyu bu oğlundan devam etmiştir.

İskender Paşa görev yaptığı yerlerde cami, medrese, mektep, han ve hamam-

lar inşa ettirmiştir. Van valiliği sırasında burada yaptırdığı ve çeşitli vakıflar tahsis ettiği medrese ile mescidi I. Dünya Savaşı'ndaki Rus işgali sırasında harap olmuştur. İskender Paşa'nın Bitlis'in Rahva Geçidi'ndeki kervansaray niteliği taşıyan hanı ise özellikle kış mevsiminde yolcular için âdeti bir sığınak haline gelmiştir. Ahlat'ta Van gölü kıyısında eski kale içinde camisiyle hamamı bulunan İskender Paşa, Ahlat Kalesi varoşunun şenlenmesi için cuma günleri burada pazar kurulmasını sağlamıştır.

Erzurum beylerbeyliği sırasında aldığı Ardanuç'ta Akkoyunlular zamanından kalma harap durumdaki camiye yeniden inşa ettirerek ibadete açmış, bu caminin giderleri için de o civarda satın aldığı arsa üzerinde yaptırdığı altmış dükkânın gelirini bağışlamış, ayrıca yaptırdığı ev, fırın, boyahane gibi gayri menkullerin gelirlerini de bu camiye vakfetmiştir. Rus işgalinde minaresi yıkılan cami bir süre depo olarak kullanılmış, 1918 yılında geri alındıktan sonra ahşap bir minare ilâvesiyle tekrar ibadete açılmıştır.

İskender Paşa Diyarbakır'da plan ve projesi kendisine ait olması muhtemel büyük bir cami, bir konak, ayrıca medrese, hamam ve beş adet un değirmeniyle

Kanûni Sultan Süleyman'ın İskender Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayun (BA, MD, nr. 5, s. 150)

bir adet çeltik değirmeni, Dicle'ye nâzır ve Hamamlı adıyla anılan bir de köşk yaptırdığı gibi Hamravat suyunun şehre getirtilmesini sağlamış, muhtemel bir ablukaya karşı kale içinde bulunduğu kaynağı da ıslah ederek şehrin su ihtiyacına katkı sağlamıştır. Padişah tarafından kendisine temlik edilen bu suyu değirmenlerin işlemesine vakfetmiştir. Bağdat'ta da vakıfları bulunduğu sanılan İskender Paşa'nın (İskenderoğlu, s. 40) Diyarbakır'deki camisinin evkafı ve tevliyeti evlâtlık olup halen İskenderoğlu adıyla anılan ailesinin idaresindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, s. 31; BA, MD, nr. 3, s. 152, 153, 335, 382, 585-586, 641; nr. 4, s. 116; nr. 5, s. 150, 221, 324, 389, 695; nr. 6, s. 102, 464; nr. 12, s. 449; TSMA, nr. E 8147; Şelman, *Câmi'ü'l-cevâhir* (haz. Nâzım Yılmaz, yüksek lisans tezi, 1995), MÜ Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, s. 65, 69-72; Ârif Fethullah Çelebi, *Süleymannâme* (nşr. Esin Atıl), New York 1986, s. 196, 215; Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-memâlik* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1313, s. 93-94; Râdyü'üddin İbnü'l-Hanbelî, *Dürrü'l-ğâlib fi târihi a'yâni Haleb* (nşr. Mahmûd el-Fâhûrî – Yahyâ Abbâre), Dimaşk 1972-74, tür.yer.; Lutfî Paşa, *Târih* (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1341, s. 450-451; Celâlâzade, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 392^b, 398^{a-b}, 430^{a-b}, 432^b, 449^b-450^a; Hasan-ı Rûmlü, *Ahşenü't-tevârih: A Chronicle of the Early Safawis* (nşr. ve trc. C. N. Seddon), Baroda 1931, I, 338, 341, 361 vd.; Âli Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 133^a vd.; a.mlf., *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire* (s. nşr. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1984, s. 111, 112-113, 123; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 73, 124, 198; Peçuyî İbrâhim, *Târih*, I, 38, 274, 280, 297 vd., 301, 310, 468; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr* (s. nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, s. 112, 123, 124-125; Solakzâde, *Târih*, s. 510, 512, 519-520; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 32, 116, 174; Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih* (nşr. Fahri Ç. Derin – Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 300; a.mlf., *Hadikatü'l-cevâmî*, II, 42, 160; a.mlf., *Vefeyât-i Selâtin*, s. 78; Hammer (Atâ Bey), VI, 36-37; a.mlf., *Constantinopolis und der Bosporos*, Pesth 1822, I, tür.yer.; *Sicill-i Osmânî*, I, 346-347; Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328, I, 8-9; Danişmend, *Kronoloji*, II, 258, 260, 264, 265, 266-267, 278; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyâleti*, İstanbul 1974, s. 53, 192, 200; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 188, 198, 206-211, 214-216, 226, 294, 385; G. Winkelhane – K. Schwarz, *Der osmanische Statthalter Isken-der Pascha (gest. 1571) und seine Stiftungen in Ägypten und am Bosphorus*, Berlin 1985; Resid İskenderoğlu, *Beğlerbeği İskender Paşa (1492-1571)*, [baskı yeri ve tarihi yok]; Feridun Emecen – İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtı'nın Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihi Sancak Tevcih Defteri", *TTK Belgeler*, XIX/23 (1998), s. 83, 108; "Diyarbakır", YA, IV, 2329.

